

І. А. Атаманчук*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВИХ НОРМ ПРО ПІДСУДНІСТЬ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Вирішення завдань реального забезпечення реалізації прав людини та громадянина, гарантованих Конституцією України, міжнародно-правовими актами, зумовлюють потребу творчого переосмислення як теоретичних концепцій сучасного кримінального процесу, так само і дослідження проблем, що виникають в правозастосовній практиці. Припускаємо, що розгляд питань підсудності кримінальних справ через призму теорії правовідносин дасть змогу виявити недоліки правового регулювання та віднайти способи їх вирішення, насамперед це стосується діяльності суду в досудових стадіях кримінального процесу.

Проблематика підсудності кримінальних справ була предметом дослідження в працях дореволюційних та радянських вчених, серед наших сучасників приділяли увагу даній темі такі вчені, як: В. Д. Бринцев, В. В. Гевко, Ю. М. Грошевий, В. В. Костицький, В. Т. Маляренко, М. М. Міхеєнко, В. В. Молдован, В. Т. Нор, С. В. Оверчук, Г. М. Омелянченко, М. І. Сірий, В. М. Тертишник, П. М. Тимченко, В. І. Шишкін, М. Є. Шумило та інші.

Метою дослідження виступає дослідження актуальних питань поняття підсудності кримінальних справ та реалізації відповідних кримінально-процесуальних норм в системі процесуальних відносин.

Дослідження проблематики кримінально-процесуальних відносин потребує вивчення низки питань підсудності кримінальних справ, зокрема, в науковій і навчальній літературі, інколи в законодавстві доволі поширеним є використання поряд з терміном “підсудність” термінів “компетенція”, “юрисдикція”.

Що стосується поняття “компетенція”, то “Словник іншомовних слів” визначає його як коло повноважень певної організації, установи або особи; коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід¹.

На думку Л. Н. Гусева, підсудність — це частина компетенції суду: “при встановленні того чи іншого виду судів законодавець завжди визначає компетенцію даного виду судів, в тому числі і їх повноваження по розгляду справ в якості суду першої інстанції ... Отже, не можна ставити знак рівності між поняттями компетенції суду та підсудності або використовувати ці терміни один замість іншого. Компетенція — весь обсяг повноважень суду, а підсудність — тільки частина його прав”². Вважаємо, що з цією думкою слід погодитися.

Використання терміну “юрисдикція” в юридичній науці має тривалу історію, але на даний час виникають значні незручності у зв’язку з саме багатозначністю цього терміну, на що неодноразово зверталася увага науковцями³. В рамках даного дослідження практично нереально розглянути всі аспекти даного поняття, тому наведемо лише думку В. К. Колпакова, який цілком справедливо зазначає, що під “юрисдикцією” розуміється компетентність відповідних органів, посадових осіб розглядати юридично значущі справи і приймати щодо їх вирішення юридично обов’язкові рішення. Автор підкреслює, що на певному етапі розвитку юридичної науки поняття юрисдикції вийшло за рамки кримінально-судочинного трактування і поширилося на інші правові сфери, у яких вирішуються правові спори⁴.

Якщо вести мову про власне підсудність, то слід зазначити, що даний термін широко використовувався ще дореволюційними вченими. Зокрема, на думку С. В. Познишева,

© Атаманчук І. А., 2008

* здобувач кафедри кримінального права і процесу Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

¹ Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. — К.: Головна редакція УРЕ, 1977. — С. 345.

² Гусев Л. Н. Подсудность уголовных дел / Л. Н. Гусев. — М.: Госюриздат, 1955. — С. 9.

³ Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2003. — 20 с.

⁴ Колпаков В. К. Адміністративне право України: Підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 282-283.

слово “підсудність” має кілька значень. Стосовно судової установи, в розумінні “підсудності такого-то суду чи судді”, — означає відання цієї установи, тобто коло справ, що підлягають розгляду. Відносно окремої справи чи групи справ підсудність означає приналежність цієї справи до кола тих, що підлягають розгляду цим судом⁵. В сучасних працях зазначається, що підсудність являє собою сукупність передбачених законом юридичних ознак і властивостей кримінальної справи, згідно з якими кримінально-процесуальний закон визначає, в якому суді вона повинна розглядатися по першій інстанції⁶. На думку С. В. Оверчука, підсудність — це “відношення між юридичною справою та судом, в силу якого залежно від сукупності ознак і властивостей справи закон встановлює, в якому суді і в якому складі цього суду вона повинна розглядатися по першій інстанції”⁷.

На думку Р. О. Халфіної, динаміка правовідносин охоплює динаміку моделі і реальної поведінки. Тому актуальним є питання відповідності реальної поведінки учасників правовідносин їх правам та обов’язкам, а також вивчення випадків відхилення від встановленої законом моделі та ефективності правових засобів, що застосовуються для забезпечення відповідності реальної поведінки згаданим правам та обов’язкам⁸.

Правові норми про підсудність застосовуються в ході провадження по кримінальній справі в таких ситуаціях:

- а) прокурором, при направленні справи до суду (ст. 232 КПК)
- б) судом, при попередньому розгляді справи суддею (ст. 237 КПК).

Крім того, питання про підсудність кримінальної справи постає при зміні та доповненні обвинувачення в ході судового розгляду (ст. 277 КПК).

Правильне вирішення питання про підсудність передусім забезпечує швидкий розгляд кримінальної справи. Ситуації, коли уповноважені суб’єкти прийняли законне рішення щодо підсудності кримінальної справи можна вважати нормальним, “штатним” розвитком кримінально-процесуальних відносин. Однак нерідкими є ситуації, в яких уповноважений суб’єкт неправильно застосовує правові норми про підсудність, в результаті кримінальна справа потрапляє до провадження суду, якому вона непідсудна. Такий перебіг правовідносин являє собою відхилення від передбаченої правовими нормами моделі їх розвитку, і тому їх можна назвати “такими, що відхиляються”, а краще — “девіантними”. Встановлення факту неправильного застосування правових норм про підсудність викликає до життя наступний різновид відносин, покликаних виправити наявне відхилення від моделі розвитку, визначеної правовими нормами, точніше усунути допущене порушення процесуального закону та забезпечити в подальшому здійснення процесуальної діяльності у суворій відповідності вимогам процесуальної форми такої діяльності. Такий різновид правовідносин можна назвати “коригуючими”, відповідна процесуальна діяльність в їх рамках регламентується ст.ст. 41-42 КПК. Таким чином, стосовно реалізації правових норм про підсудність, ми можемо виділити дві групи правовідносин:

- а) звичайні;
- б) девіантні;
- в) коригуючі.

Якщо проаналізувати наявні в навчальній та науковій літературі визначення підсудності, можна одразу ж відмітити таку рису — завжди йдеться про підсудність кримінальних справ суду по першій інстанції. Не ставлячи під сумнів обґрунтованість такого підходу в принципі, слід звернути увагу на такі аспекти. Якщо порівнювати визначення підсудності в працях радянського періоду, та аналогічні визначення в працях наших сучасників, істотні, принципові відмінності виявити важко. Однак, місцеві суди, поряд з розглядом кримінальних справ по першій інстанції, уповноважені розглядати та вирішувати цілу низку питань, пов’язаних виконанням вироку, ухвали, постанови суду (розділ п’ятий КПК). Відповідно, приписами цілого ряду статей КПК (ст. ст. 404, 407, 408¹, 409, 410, 410¹ та ін.) визначаються суди, які повинні розглядати та вирішувати

⁵ Познышев С. В. Элементарный учебник русского уголовного процесса / С. В. Познышев. — М.: Г.А. Леман, 1913. — 337 с.

⁶ Кримінальний процес України: Підруч. / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошніченко, Ю. В. Хоматов та ін. [За ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця]. — Х.: Право, 2000. — С. 312.

⁷ Оверчук С. В. Поняття та види підсудності в кримінальному процесі України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України / С. В. Оверчук. — К., 2005. — 21 с.

⁸ Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. — М.: Юридическая литература, 1974. — С. 305.

згадані вище питання. Більше того, після змін КПК у 2001 році (“мала судова реформа”), суд став активним учасником кримінально-процесуальних відносин на стадії досудового розслідування (дизнання та досудового слідства) і, цілком закономірно постало питання щодо визначення, які саме суди повинні розглядати відповідні подання та скарги. Якщо вести мову про оскарження постанов про порушення кримінальної справи, відмову в порушенні кримінальної справи, закриття кримінальної справи, то законодавець передбачив необхідні правові норми, якими визначено відповідні суди, уповноважені розглядати такі скарги (ст.ст. 236¹, 236⁵, 236⁷ КПК). Разом з тим, нормативне регулювання процедури обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (ст. 165² КПК) зумовило потребу застосування закону по аналогії. А саме Пленум Верховного Суду України роз’яснює, що “Відповідно до ст. 37 КПК подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту повинно розглядатися тим місцевим судом, у районі діяльності якого вчинено злочин або провадиться дізнання чи досудове слідство в даній справі. Питання про передачу цього подання для розгляду в інший суд має вирішуватися за правилами, встановленими ст. ст. 38, 39, ч. 2 і 3 ст. 40 та ст. 41 КПК”⁹.

Таким чином, маємо детально регламентовану систему правил вирішення питань про підсудність кримінальних справ судам по першій інстанції, та не зовсім досконалу систему правових норм, яким визначаються суди, уповноважені вирішувати питання судового контролю в стадіях досудового розслідування та виконання вироку. Недостатність правового регулювання вбачається нами у фактичній відсутності правил, за якими повинні вирішуватися спірні питання визначення конкретного суду, уповноваженого розглядати згадані питання, а також проблеми передачі справ з одного суду до іншого.

Вбачається два основних шляхи вирішення такого питання:

- а) перегляд змісту та обсягу існуючого поняття підсудності;
- б) запровадження нового поняття, яке б охоплювало названі вище питання.

Вважаємо, що кращим є саме перший шлях, яким полягає у включенні до поняття підсудності поряд з визначення суду, уповноваженого розглядати справи по першій інстанції, визначення суду уповноваженого розглядати і вирішуватися скарги та подання суб’єктів процесу в порядку судового контролю та виконання вироку. Такий підхід вже частково втілений в чинному законодавстві та практиці, достатньо згадати ч. 1 ст. 236⁷ КПК, яка передбачає, що “Постанова органу дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи щодо конкретної особи чи за фактом вчинення злочину може бути оскаржена до місцевого суду за місцем розташування органу або роботи посадової особи, яка винесла постанову, *з дотриманням правил підсудності*” (курсив наш — І. А.), а також наведену вище постанову Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 року № 4.

На підставі наведеного, пропонується висновок про те, правовідносини, які виникають в ході застосування правових норм про підсудність можна класифікувати таким чином:

- а) звичайні;
- б) девіантні;
- в) коригуючі.

Існуюче поняття підсудності в науці кримінального процесу потребує уточнення, а саме — розширення його змісту та обсягу за рахунок включення питань, які виникають при визначенні уповноваженого суду щодо здійснення судового контролю в досудових стадіях та стадії виконання вироку, а також передачі таких проваджень з одного суду до іншого. Це, у свою чергу, може послугувати дослідженню проблематики усунення прогалин чинного кримінально-процесуального законодавства на основі ширшого використання досягнень науковців у сфері дослідження правовідносин.

⁹ Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.04.2003 р., № 4, у редакції із змінами і доповненнями від 11.06.2004 р., № 10 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0004700-03&c=1>.